

УДК 347.965

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.90>

ГЕНЕЗА СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА УКРАЇНСЬКИХ ТЕРИТОРІЯХ ЗА ЧАСІВ ЛИТОВСЬКОГО ТА АВСТРІЙСЬКОГО ПАНУВАННЯ

Дешевий О.А.,
аспірант

Київського міжнародного університету (Україна),
адвокат Адвокатського об'єднання «ЛІГАЛ ВЕРІТІ»
ORCID: 0009-0006-8311-3714

Дешевий О.А. Генеза становлення та розвитку адвокатської діяльності на українських територіях за часів литовського та австрійського панування.

Статтю присвячено дослідженню становлення та розвитку адвокатської діяльності на українських територіях за часів литовського та австрійського панування. Встановлено, що за часів входження українських земель до Великого князівства Литовського діючи на її території норми права не лише впорядкували судовий процес, а й надали діяльності прокуратора трудового характеру, трансформували її у професію. Із розвитком міського самоврядування, зокрема магдебурзького права, прокураторська діяльність починає набувати формалізованих рамок, а із запровадженням Литовських статутів правовий статус прокураторів отримав свого закріплення на рівні найвищих правових актів. Попри певні недоліки, інститут судового заступництва міцно вкоренився в судовому процесі та став невід'ємним елементом демократизації судової системи на українських територіях у XIV–XVI ст.

У період перебування українських територій під управлінням австрійських монархів адвокатська діяльність на ній регулювалася відповідно до австрійського законодавства, забезпечуючи собою чітку нормативно-правову основу функціонування інституту адвокатури. Австрійські правові акти визначали умови вступу до адвокатури, обов'язки адвокатів та притягнення їх до відповідальності, сприяючи формуванню високих стандартів щодо особи адвоката. Жорсткий відбір претендентів не лише забезпечував надання адвокатами якісних послуг, а й сприяв посиленню в суспільстві авторитету адвокатури, підвищував довіру до неї як до інституту, що виконує особливу соціальну функцію, відстоюючи права та інтереси громадян. Як наслідок, адвокатура того часу поступово завойовувала суспільне визнання, стаючи важливим чинником правового життя країни і значущою суспільною силою.

Встановлено, що протягом XIX ст. роль адвоката вийшла за рамки традиційного заступництва в суді: адвокати надавали юридичні консультації, сприяли врегулюванню правових правочинів, роз'яснювали громадянам їхні права та можливості в контексті чинного законодавства. Таким робом, адвокати сприяли поширенню правових знань і формуванню правосвідомості в суспільстві. Адвокатська діяльність за часів австрійського панування стала фундаментом для дотримання прав і свобод українців – підданих Імперії, зміцнила на українських територіях рівень суспільної довіри до правових інституцій.

Ключові слова: адвокатська діяльність, адвокатура, судове заступництво, захисник, прокуратор, адвокат, Київська Русь, Велике князівство Литовське, Австрія, Австро-Угорщина.

Deshevyi O.A. The genesis of the establishment and development of the legal profession in the Ukrainian territories during the Lithuanian and Austrian Rule.

The article is devoted to the study of the formation and development of the legal profession in the Ukrainian territories during the period of Lithuanian and Austrian rule. It is established that when Ukrainian lands became part of the Grand Duchy of Lithuania, the legal norms in force on its territory not only streamlined the judicial process, but also gave the prosecutor's activity a labor character, transforming it into a profession. With the development of municipal self-government, in particular Magdeburg law, prosecutorial activity began to acquire a formalized framework, and with the introduction of the Lithuanian statutes, the legal status of prosecutors was enshrined in the highest legal acts. Despite certain shortcomings, the institution of judicial intercession was firmly rooted in the judicial process and became an integral element of the democratization of the judicial system in the Ukrainian territories in the fourteenth and sixteenth centuries.

During the period when the Ukrainian territories were under the rule of the Austrian monarchs, the legal profession was regulated in accordance with Austrian law, providing a clear regulatory framework for the functioning of the Bar. Austrian legal acts defined the conditions for admission to the bar, the duties of attorneys and their liability, contributing to the formation of high standards for the personality of an attorney. The rigorous selection of applicants not only ensured that attorneys provided quality services, but also contributed to strengthening the authority of the bar in society, increasing confidence in it as an institution that performs a special social function, defending the rights and interests of citizens. As a result, the Bar of that time gradually gained public recognition, becoming an important factor in the legal life of the country and a significant social force.

It is established that during the nineteenth century, the role of an attorney-at-law went beyond the traditional advocacy in court: attorneys-at-law provided legal advice, facilitated the settlement of legal transactions, and explained to citizens their rights and opportunities in the context of current legislation. In this way, lawyers contributed to the dissemination of legal knowledge and the formation of legal awareness in society. During the Austrian rule, the practice of law became the foundation for the observance of the rights and freedoms of Ukrainians, subjects of the Empire, and strengthened the level of public trust in legal institutions in the Ukrainian territories.

Key words: advocacy, advocacy, judicial advocacy, defense counsel, prosecutor, attorney, Kievan Rus, Grand Duchy of Lithuania, Austria, Austria-Hungary.

Постановка проблеми. Адвокатура на сьогодні являє собою досить складну систему, як за характером виконуваних завдань, формами та видами утворюючих її елементів, так і за особливостями правового регулювання. Глибоке розуміння правових засад організації і діяльності адвокатури та здійснення адвокатської діяльності в Україні неможливе без розкриття історії появи інституту адвокатури.

Історичне дослідження адвокатської діяльності є важливим інструментом для аналізу її динаміки. Саме історичний контекст дає змогу як найповніше оцінити стан сьогоденної адвокатури та виробити ефективні шляхи розв'язання супутніх їй проблем. Без розуміння історичної канви неможливо адекватно зрозуміти, як саме формувалась практика захисту прав, свобод та інтересів довірителя в судовому процесі та як вона змінюватиметься в найближчому майбутньому. Отже, ретельне вивчення розвитку адвокатської діяльності в різні історичні періоди

допомагає не тільки висвітлити її еволюцію, а й дає змогу дослідникові побудувати точніші прогнози щодо її майбутнього.

Особливу значущість для України має аналіз історії адвокатської діяльності на її території. Це зумовлено низкою чинників. По-перше, багато елементів, характерних для адвокатської практики XVIII–XX ст., продовжують зберігатися в сучасній українській адвокатурі. Система цінностей, професійні принципи та підходи, що склалися в минулому, значною мірою впливають на сьогоденну діяльність адвокатів, продовжують формувати образ юриста-адвоката в очах суспільства.

По-друге, з урахуванням адвокатської монополії, адвокат на сьогодні став головною дійовою особою в судовій системі. Зокрема конституційна норма, що закріплює виключне право адвоката на представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення, значно посилила його роль, зробивши адвоката у судових процесах основним посередником між державою та клієнтом. Покладені на адвоката права та обов'язки, зумовлені його професійною кваліфікацією та довірливим ставленням з боку громадян, зумовлюють дедалі більшу увагу до адвокатської діяльності, як з боку держави, так і з боку суспільства.

По-третє, останніми роками в профільній літературі спостерігається тривожна тенденція, що обстоює необхідність розширення кола осіб, які мають право бути представниками в суді. Дедалі частіше обговорюється можливість надання зазначеного права не тільки адвокатам, а й іншим категоріям юристів, які не мають відповідного статусу. Тенденція викликає серйозну заклопотаність серед професіоналів у галузі права, оскільки її практична реалізація призведе до ослаблення стандартів правової допомоги та підриву авторитету інституту адвокатури. Розумінню помилковості представництва інтересів у суді особами без статусу адвоката, також сприятиме аналіз становлення та розвитку адвокатської діяльності на українських територіях.

Загалом знання основних історичних і сучасних тенденцій розвитку адвокатської діяльності є необхідною умовою для оцінки досягнутих українською адвокатурою успіхів, виявлення проблем адвокатської діяльності та окреслення шляхів їх розв'язання. Розуміння минулих помилок і здобутків дає змогу адекватно реагувати на сучасні виклики та розвивати адвокатуру відповідно до вимог часу, забезпечуючи її високий соціальний і правовий статус у системі правосуддя.

Стан опрацювання проблематики. Історико-правові підвалини становлення української адвокатури завжди були предметом наукових дискусій і залишаються такими на сьогодні.

ні, коли в профільній літературі дедалі частіше звучать пропозиції щодо необхідності реформування інституту адвокатури. У працях сучасних українських вчених становленню та розвитку адвокатської діяльності присвячено чимало уваги. Проте найбільшу увагу цьому питанню приділили: М.М. Бедрій, А.Ю. Бойчук, С.І. Борисенко, Д.П. Ващук, М.В. Голодняк, М.В. Никифорак, М.А. Погорецький, В.О. Попелюшко, В.О. Святоцька, О.В. Щербицькій та ін.

Метою статті є аналіз становлення, розвитку та організаційного оформлення адвокатської діяльності на українських територіях за часів литовського та австрійського панування.

Виклад основних положень. Адвокатура, як самостійний інститут громадянського суспільства, має довгу й тернисту історію, тісно пов'язану з розвитком системи правосуддя. Еволюційний розвиток адвокатури відображає трансформацію самої правової системи, у межах якої здійснювалася адвокатська діяльність. Шлях становлення вітчизняної адвокатської діяльності можна охарактеризувати як багатоступеневий, де кожен історичний період робив свій унікальний внесок.

Під час формування ранньої державності, в період Київської Русі (IX–XIII ст.), судовий процес ще не був пов'язаний з професійним правозаступництвом, що стало характерним для подальших історичних епох. Основним принципом того часу був принцип особистої явки сторін, коли учасники розгляду особисто представляли свої інтереси перед князівським судом. Однак уже в цей час існували певні форми захисту, хоча й не пов'язані з формалізованою адвокатською діяльністю. Представники громади (рідні та друзі сторін), а також свідки, такі як «послухи» (свідки обвинувачуваного) і «видоки» (свідки тих чи інших спірних фактів), виконували функції свого роду захисників у суді. Судочинство в період Київської Русі характеризувалося пануванням звичаєвого права, яке фактично домінувало над писаним законом. Що стосується існуючих правових актів, то вони не згадували про представництво сторін у суді, що свідчить про відсутність формалізованих процедур судового заступництва.

З розвитком державних утворень, до яких увійшли українські території після розпаду Київської Русі, почали формуватись основні елементи кваліфікованої правової допомоги. До середини XIV ст., коли українські землі, через історичні події, стають частиною Великого князівства Литовського в правовому полі сформувався прошарок осіб – спеціальних представників, які мали право надавати іншим особам допомогу під час розгляду справ. У цей період відбуваються найважливіші зміни в судочинстві, і одна зі значущих віх в історії української адвокатури

– впровадження магдебурзького права в містах, насамперед, містах-центрах колишніх удільних князівств (Львів – 1356 р., Галич – 1367 р., Белз – 1377 р., Тереховля – 1389 р., Луцьк – 143 р. та ін.). Магдебурзьке право, яке було запозичене в західноєвропейських країнах, надавало містам певні правові привілеї, звільняло їх від юрисдикції урядової адміністрації, що провокувало створення в містах більш організованого та інституціоналізованого правосуддя.

Надання містам права на створення своєї системи органів управління та суду було, безсумнівно, визнанням за ними певної суспільної сили, що відіграє важливу роль у житті держави. Судовий процес у містах, що функціонували на основі магдебурзького права, базувався на низці ключових принципів, серед яких особливе місце приділялося усності, гласності та змагальності. Принципи сформували особливу правову культуру, що забезпечувала прозорість судових процедур і рівність усіх учасників процесу перед судом. Принцип усності передбачав, що розгляд справ відбувається усно, у формі живого обговорення. Наведений підхід сприяв гнучкості та оперативності в розгляді справ. Гласність гарантувала, що розгляд справ був відкритим і доступним для громадськості, тим самим посилювалася довіра до правосуддя. Принцип змагальності створював правове середовище, в якому кожна сторона мала змогу активно захищати свої інтереси. У рамках реалізації усності, гласності та змагальності процесу для захисту інтересів сторін почали залучати спеціальних представників – прокураторів, які володіли певною правовою кваліфікацією.

Прокуратор – був судовим захисником, який призначався юридичним актом за згодою довірителя, без участі протилежної сторони. Термін «procurator» вказує на те, що мета цього інституту була подібною до того, як встановлювалось опікунство (cura). Ще у VI ст. стає звичаєм призначати замість себе вести справи або укладати угоди на час своєї відсутності прокураторів, яким надавались загальні повноваження. Пізніше прокураторів почали призначати для ведення окремих справ. Таких випадків було настільки багато, що з'явилась особлива професія – прокуратор. Прокуратори крім ведення процесів, отримали право вести інші справи і укладати юридичні угоди. Прокуратор за часи дії магдебурзького права мав право представляти особу не лише в суді, але і в адміністративно-муніципальних органах [1, с. 79]. Функції та обов'язки прокураторів дедалі розвивалися й уточнювалися, а самі вони ставали більш затребуваними. Магдебурзьке право регулювало питання пов'язані з: вимогами до осіб, які бажали займатися прокураторством; оплатою праці прокураторів; відповідальністю прокура-

торів тощо. Історичні документи вказують на те, що прокуратори набули значного авторитету та поваги серед населення, а довіра до них поступово зростала. Важливим моментом є те, що прокуратор був не просто стороннім спостерігачем чи формальним посередником, а й активним учасником судового процесу, чия участь була спрямована на встановлення справедливості. Він виконував функції не тільки представника сторони, а й свого роду гарантував, що судовий процес відбуватиметься відповідно до норм права. В окремих випадках прокураторам доручали займатися конкретними справами, зокрема через їхню здатність вносити ясність у складні юридичні питання та забезпечувати правовий захист інтересів сторін. Ця тенденція прогресувала в контексті загального розвитку тогочасної правової системи. Призначення прокураторів для «загальної користі» суспільства свідчило про зростання розуміння важливості професійної правничої допомоги, а також про визнання того, що судовий процес має бути усним, гласним та змагальним. Поступово особи, наділені статусом прокураторів, піднялись на вищі щаблі соціальної ієрархії.

Отже, магдебурзьке право стало основою для формування інституту судового заступництва, а прокуратори, як його представники, стали родоначальниками професії адвоката. Слід пояснити, що інститут судового заступництва на сьогодні відомий як інститут судового представництва. Але використовувати словосполучення «судове представництво» в історичному контексті видається не зовсім коректним, оскільки під «представництвом» в цей період розуміли суто заміну особи в процесі іншою особою.

Подальший розвиток інституту судового заступництва ми пов'язуємо з прийняттям Першого Статуту Великого князівства Литовського. Литовські статuti (у редакціях 1529 р., 1566 р. та 1588 р.) стали не тільки основним джерелом права Великого князівства Литовського, а й справили довготривалий і глибокий вплив на формування правової системи на українських територіях, що входили до складу Князівства. Цей вплив тривав аж до XIX ст.: на території Київської, Подільської та Волинської губерній норми Литовських статутів діяли до 1840 року, а на окремих територіях Лівобережної України, спільно із законодавством Російської Імперії, до 1843 року.

Впровадження в правове поле Князівства положень, які стосувалися судового заступництва, зумовлювалось об'єктивною необхідністю, що виникла в міру розвитку суспільних відносин та подальшої еволюції правової системи на початок XVI ст. З ускладненням юридичних норм, які упорядковували поведінку людей в судовому процесі, їх застосування потребувало дедалі

більш специфічних знань. Це створювало відповідні труднощі для самостійного відстоювання особами своїх інтересів. У цих умовах потреба в особах, обізнаних у кримінальному та цивільному судочинстві, стала нагальною необхідністю для забезпечення здійснення правосуддя. Поява професійних правозаступників, що володіють глибокими знаннями в юриспруденції, стала важливою соціальною функцією, спрямованою на захист прав та інтересів осіб. Правозаступники не тільки орієнтувалися в тонкощах закону, а й представляли інтереси позивачів у судах, допомагаючи їм долати правові та процесуальні бар'єри. Інститут правозаступництва тим самим сприяв розвитку правової культури та забезпеченню справедливого судочинства, відіграючи ключову роль у становленні правової системи як засобу захисту прав та свобод усіх членів суспільства.

Статут ВКЛ 1529 року можна розглядати як одне з перших комплексних зведень законів, у якому детально регламентувалися засади суспільного і державного ладу, порядок утворення, склад і повноваження державних і судових установ, привілейоване становище шляхти, обмеження прав селян тощо. Статут містив норми як публічного, так і приватного права: державного, адміністративного, кримінального, цивільного, судово-процесуального тощо. В аспекті нашого дослідження варто зупинитися на нормах Розділу 6 «О судьях», присвячених судовому заступництву. Зокрема, в арт. 8 «О заступеньє в суда речи одному за другого» [2, с. 75] згадується можливість заміщення однієї особи іншою, що свідчить про наявність в процесі суб'єкта, який міг представляти інтереси відсутньої особи. Арт. 9 «О прокураторы» [2, с. 76] вводив в процес особу прокуратора, по аналогії з магдебурзьким правом. Аналіз окремих положень Розділу 6 свідчить про те, що прокуратором вважалася особа, яка професійно представляла в суді інтереси інших осіб. Прокуратором заборонялося бути особам, які не мали осілості. Ця норма і дає підставу говорити про прокуратора як про фахівця, для якого заступництво стало професією. Ввівши вимогу осілості законодавець фактично вимагав від прокуратора відповідати за свої дії всім належним йому майном. Існувала й інша відмінність між прокуратором і особою, що заміщала собою іншу особу. Якщо послугами останньої користувалися родичі, хворі та немічні люди, а сама особа призначалась серед родичів відсутньої сторони, то прокуратором міг бути тільки професіонал, послуги якого могли собі дозволити заможні шляхтичі. Диференціація відображала соціальні та економічні особливості свого часу.

Починаючи з Першого Статуту Великого князівства Литовського, повноваження прокуратора

почали затверджуватись на судовому засіданні за обов'язкової присутності на ньому відповідача, який усно мав підтвердити, що він передає ведення своєї справи прокуратору. У разі ж хвороби відповідача та його неможливості особисто засвідчити в суді повноваження прокуратора останній повинен був надати суду поручний лист, затверджений печаткою. Наведена вимога фактично стала першою правовою вимогою, яка зафіксувала статус прокуратора в письмовій формі. Нововведення посилює захист інтересів сторін процесу, унеможливаючи зловживання прокураторами довіреним їм правами.

У Другому Статуті ВКЛ 1566 року інститут судового заступництва набуває більш деталізованого та юридично оформленого закріплення, що відображено в статтях 31-37 Розділу 4 «О судьяхъ и о судѣхъ и о выбиранью судей въ повѣтъѣ» [3]. Їхній аналіз дає змогу виявити важливі аспекти розвитку судового заступництва в межах даного історичного періоду. Так, особа, яка заміщує, позначається терміном «умоцований» (замісник). Умоцований починає виступати суто уповноваженим представником відповідача, а прокуратор – професійним заступником. Не менш важливим є положення, викладене в арт. 32 «О злеценью речи и отдаванью моцы инымъ за себе у права мовити», а саме: «установи тежъ, ижъ кгда бы хто за позы або на которомъ року припаломъ не могъ на правѣ быти, такъ за хоробою яко и за иными нѣкоторыми прычынами и потребами своими; тогды прокуратора або умоцowanego своего можетъ у мѣсто себе у права мѣти» [3]. Як бачимо, в статті втілено право особи, яка за станом здоров'я, через вік або з інших поважних причин не могла особисто бути присутньою в суді, призначати довірену особу для представлення своїх інтересів.

Отже, у системі права Великого князівства Литовського отримують закріплення заходи, що дають особам змогу розраховувати на справедливе правосуддя незалежно від їхніх фізичних чи інших обмежень. Водночас арт. 33 «Хтобы самъ не могъ, або не умѣлъ у права мовити» [3] уточнює, що у випадках, коли особа не володіє необхідними знаннями та навичками, суд зобов'язується надати їй прокуратора, здатного грамотно і якісно відстояти її інтереси. Норма свідчить про те, що «прокураторство» до середини XVI ст. стає повноцінною професійною діяльністю, пов'язаною із забезпеченням надання правової допомоги населенню. Призначення прокуратора з числа осіб, рекомендованих судом, підкреслює відповідальність Князівства за правовий захист свої підданих. Арт. 34 «О прокураторохъ, якіе мають быти и якихъ тежъ судъ маеть приймовати» [3] закріплює норми, присвячені вимогам, яким мав відповідати про-

куратор. У них перелічено його професійні та людські якості. Арт. 35 «О каранье фальшывыхъ и подступныхъ прокураторовъ, и къ тому ижъ волно сторонѣ прокуратора своего у права подперети, и самому мовити, и другого прокуратора на его мѣстце установити» [3] передбачає диференційовану відповідальність залежно від статусу прокуратора. Так, за неправильне ведення справи, зраду інтересів сторони тощо, прокуратор, який належав до соціального стану шляхти, втрачав честь («честь тратить»), прокуратор, який не належав – життя («горло тратить»). Підробка поручних листів каралася смертю незалежно від соціального стану прокуратора (арт. 36). Таким робом, Другий Статут Великого князівства Литовського не тільки закріпив можливість юридичного заступництва в суді, а й наділив цю діяльність ознаками професіоналізму та компетентності. Це свідчить про зростання вимог до рівня кваліфікації прокураторів, а також про глибше розуміння правових потреб суспільства, що є важливою віхою у становленні та розвитку адвокатської діяльності на українських територіях.

Третій Статут ВКЛ 1588 року, по праву вважається дослідниками найбільш систематизованим зібранням законів свого часу, що заклав фундамент комплексної організації правосуддя та порядку судового захисту. Статут став значним кроком у розвитку правової системи Князівства, а також у забезпеченні прав підданих на судове заступництво. Розділі 4 «О судьяхъ и о судехъ» присвятив судовому заступництву статті 55–61, що свідчить про дедалі більшу увагу законодавця до питань правового захисту та регулювання професійної діяльності у сфері права. Арт. 56 «О злеценью речи и о данью моцы инымъ за себѣ у права мовити» [4] встановлював вимогу наявності у прокуратора та умоцowanego поручного листа, із зазначенням обсягу і меж їхніх повноважень у судовій справі. У арт. 58 «О прокурато[ро]хъ: якіе особи и где не мають ими быти» [4], як і в арт. 34 ВКЛ 1566 року викладено вимоги до кваліфікації та особистісних якостей прокуратора, які мали відповідати високим професійним стандартам. Статут заборонив членам судових в'язів займатися прокураторською діяльністю у своїх судових повітах, уточнивши, що на інші суди це обмеження не поширюється. Прокураторами не могли бути судді, підсудки, писарі, а також духовні особи. Це положення є суттєвим, бо вказує на зміцнення уявлення про прокураторів, на відміну від умоцowanych, як про особливу групу осіб – професіоналів. Одним із найбільш прогресивних положень Статуту ВКЛ 1588 року є арт. 57 «Хто бы самъ не могъ або не вмелъ у права мовити и о приданью прокуратора людемъ убогимъ» [4], що є логічним продовженням арт. 33 ВКЛ 1566

року, в якому комплексно прописуються умови надання послуг прокураторів соціально-незахищеним категоріям підданих Князівства. У ній йдеться про те, що вдови, сироти або люди убогі (такі, що перебувають у скруті), які не мають змоги найняти представника, можуть звернутися до влади, і ті зобов'язані надати їм прокуратора на безоплатній основі. Прокуратор не мав права відмовитися від захисту такої особи під загрозою заборони займатися правозаступництвом. Артикул свідчить про соціально-орієнтований підхід Князівства до правосуддя, підкреслюючи прагнення забезпечити рівність сторін у суді та доступність правового захисту для всіх верств населення. Обов'язок влади надавати прокуратора для незаможних фактично зародила на українських територіях інститут безоплатної правової допомоги.

Отже, Литовські статuti не лише впорядкували судовий процес на українських землях, а й надали діяльності прокуратора трудового характеру, трансформували її у професію. Із розвитком міського самоврядування, зокрема магдебурзького права, прокураторська діяльність починає набувати формалізованих рамок, а із запровадженням Литовських статутів правовий статус прокураторів отримав свого закріплення на рівні найвищих правових актів. Попри певні недоліки, інститут судового заступництва міцно вкоренився в судовому процесі та став невід'ємним елементом демократизації судової системи на українських територіях у XIV–XVI ст. У міру розвитку правових і соціальних інституцій інститут судового заступництва продовжив змінюватися, що зрештою призвело до формування професійної правничої діяльності в сучасному її розумінні.

В період існування Речі Посполитої – держави, яка була утворена між Королівством Польським та Великим князівством Литовським після підписання Люблінської унії в 1569 році, на її території продовжили діяти Статuti ВКЛ. Прокуратори захищали інтереси клієнтів у кримінальних та цивільних процесах протягом усього періоду існування Речі Посполитої [5, с. 11]. У 70-х роках XVIII ст. Річ Посполита втрачає контроль над українськими територіями. Їх ділять між собою Російська Імперія і Ерцгерцогство Австрія. Внаслідок першого поділу Польщі (1772 р.) Галичину загарбала Австрія, а у 1774 р. за Кючук-Кайнарджійським миром, укладеним між Росією і Туреччиною, вона захопила Буковину. Ще у першій половині XVI ст. (1526 р.) Австрія поширила владу на Угорщину, в складі якої перебувало Закарпаття. Отже, у другій половині XVIII ст. усі західноукраїнські землі опинилися під владою Австрійської монархії [6, с. 134-135]. В Австрії до XVIII ст. адвокатська діяльність перебувала під жорстким державним контролем.

Адвокати відігравали важливу роль у судовій системі, але вони діяли радше як адміністративні помічники при судах, ніж як незалежні захисники прав. Призначення адвокатів проводилося представниками судової влади.

Загальні засади організації адвокатської діяльності отримали своє правове закріплення в австрійському правовому полі к середині XVII ст. 27 березня 1638 року було видано перше Положення адвокатів – основний правовий акт, який регулював діяльність адвокатів у Нижній Австрії, а 1648 року – друге Положення адвокатів. До кінця XVIII ст. в Австрії на основі ерцгерцогських Указів склалася жорстка регламентація прийому в адвокатуру. Було визначено, що, по-перше, на адвокатському іспиті повинен бути присутнім не один, а не менше трьох викладачів, по-друге, до екзамену не допускалися особи без юридичної освіти, по-третє, наявність у претендента не менше одного року стажування у адвоката та одного року судової практики, по-четверте, до адвокатури не повинен допускатися той, хто не був прийнятий до ради докторів факультету. Ба більше, було запроваджено обмеження на кількість адвокатів [5, с. 11]. Існування кількох положень і безлічі указів вносили серйозну плутанину в організацію адвокатської діяльності.

Ситуація кардинально змінилася в останнє десятиліття правління Йосифа II, який, продовжуючи почин своєї матері Марії-Терезії, прагнув закінчити розпочату нею комплексну судову реформу. До кінця XVIII ст. Йосиф II завершив модернізацію судової системи. Імператор реформував судоустрій, спрощуючи судові процедури і роблячи правосуддя доступнішим для всіх верств населення. Реформи поклали початок формуванню адвокатури як інституту із соціальною значущістю. Закінчилася реформа ухваленням Загального судового регламенту (Allgemeine Gerichtsordnung, AGO) від 01.05.1781 року, згідно з яким для набуття права на заняття адвокатською діяльністю претенденту необхідно було мати докторський ступінь зі спадкового університету, пройти трирічну практику та здати іспит в Апеляційному суді.

Наступні Судові укази зняли обмеження на кількість адвокатів, допустили до професії іудеїв, скасували вимоги наявності докторського ступеня для набуття права на заняття адвокатською діяльністю тощо. Однак після смерті Йосифа II лібералізація адвокатури рядом правових актів була поставлена під сумнів. Так, 1800 року Судовим указом реанімували вимогу про наявність у претендентів докторського ступеня, а в 1818 році знов обмежили кількість адвокатів у найважливіших судах країни. Адвокатура в наведений історичний період була тісно пов'язана з судом, їх розглядали разом як два необ-

хідні відділи єдиного судового порядку. Допущені до виконання адвокатських обов'язків особи отримували цісарське призначення. Так було до 1820 року, коли призначення адвокатів було передане вищим земельним судам, тобто локалізоване [7, с. 143]. Загалом відхід від лібералізації адвокатури насамперед у питаннях організації адвокатської діяльності простежується в австрійському правовому полі аж до «Весни народів», що прокотилася Європою.

Револьюційні події 1848-1849 рр. принесли народам, що проживали на території Австрії, значні зміни в галузі кримінального судочинства. Головні з них – запровадження суду присяжних і реформа кримінального процесу. У 1849 році було ухвалено першу в історії країни Конституцію. Зміни в правовій системі вимагали реформування інституту адвокатури. Так, Верховний суд у Висновку від 19.07.1848 року висловився за безумовну лібералізацію адвокатури, хоча вищий нагляд і дисциплінарна влада над адвокатурою мали залишитися за Апеляційним судом. Процедура реформування адвокатури закінчилась прийняттям Тимчасового положення про адвокатів від 16.08.1849 року (*Rechtsanwaltsordnung, RAO*). Документ став важливим правовим актом, який визначив на два десятиліття правовий статус, обов'язки та права адвокатів. Тимчасове положення встановило стандарти та вимоги до професійної кваліфікації адвокатів, а також врегулювало порядок відбору претендентів. Від претендентів на заняття адвокатською діяльністю вимагали: австрійське підданство; незаплямовану репутацію; вищу юридичну освіту, здобуту на австрійських юридичних факультетах; ступінь доктора права; проходження іспиту; за наявності у претендента ступеня доктора права – проходження трирічної практики в суді або прокуратурі, за відсутності ступеня – проходження п'ятирічної практики.

Саме Тимчасове положення про адвокатів дало дозвіл на створення незалежних (автономних) адвокатських палат, тим самим закріпивши юридичну природу організації адвокатури, як корпорації публічного права. На палати покладалося розв'язання безлічі питань, пов'язаних із забезпеченням інтересів професії: обрання посадових осіб палати (президента, заступника президента, членів комітету, голови дисциплінарної ради, дисциплінарних радників та екзаменаційних комісарів); фінансове управління; внесення законодавчих пропозицій тощо. До компетенції палат входили також розгляд апеляцій тимчасово відсторонених або увільнених від обов'язків адвокатів, призначення ревізорів адвокатської діяльності, нагляд за дотриманням честі та гідності установи. Думка палати мала враховуватись при вирішенні питання про до-

пуск до адвокатської діяльності, але, як з'ясувалося після набрання положенням чинності, адвокати так і не отримали вирішального впливу на призначення майбутніх адвокатів. Це право залишалось за Міністерством юстиції [8, с. 241-242]. Дисциплінарний нагляд за адвокатською діяльністю покладался на Апеляційний суд. До його компетенції входило звільнення адвокатів, застосування штрафних санкцій, оголошення доган і т. ін. Правда, при застосуванні заходів адміністративного покарання Апеляційний суд повинен був враховувати думку палати адвокатів стосовно кожної конкретної справи [9, с. 107].

Попри позитивні нововведення, після придрушення Березневої буржуазно-демократичної революція 1848 року в Імперії розпочався період неоабсолютизму, при якому суттєво погіршився стан правозахисної діяльності. В 1853 році було скасовано систему суду присяжних та обмежено право на оскарження. Зміни супроводжувалися не тільки правовими, а й соціальними заходами, спрямованими на придрушення адвокатського співтовариства. Жорсткі заходи з боку уряду не могли залишитися без відповіді: розгорнувся широкий рух за відновлення автономії та свободи адвокатської діяльності. Рух охопив адвокатів, які відстоювали своє право на незалежність і професійну значущість. Особлива роль у цьому русі належала й українським адвокатам, які докладали значних зусиль у відстоюванні прав і свобод українського народу. Підсумком тривалої боротьби за права адвокатури стало ухвалення у 1868 році нового Положення про адвокатів, яке закріпило оновлені стандарти та забезпечило стабільні умови для правозахисної діяльності. Положення стало значущим кроком на шляху відновлення незалежності та авторитету адвокатури. Так, якщо з 1848 року адвокатів призначав міністр юстиції, то з ухваленням Положення 1868 року, повноваження по призначенню адвокатів були делеговані палатам. Це значно посилило самоврядування та автономію адвокатури. Адвокатам почало належати виключно право на ведення справ у цивільних судах. Вони отримали право виступати перед усіма судами Австрії і бути професійними представниками сторін у всіх судових і позасудових публічних і приватних справах [10, с. 19]. Змінилися і вимоги до претендентів. Було встановлено, що претендент має пройти семирічну юридичну практику (навчання). Складання іспиту на адвоката та здобуття ступеня доктора права не були обов'язковими і могли бути замінені наявністю у претендента п'ятирічного досвіду роботи судовим радником. Тепер адвокат ставав представником вільної незалежної професії. Він не був зобов'язаний надавати всю інформацію цивільному суду; він міг не доводити справу до

кінця, а розірвати контракт; він мав право змінювати свій офіс, передати ведення дорученої йому справи іншому адвокату або відбуваючому у нього практику кандидату (відповідаючи, правда, перед клієнтом за дії свого заступника); йому не треба було ні в кого просити відпустку, а тільки потурбуватися про відпускні гарантії; були скасовані заборони на попередню угоду й отримання авансу. Внаслідок цього адвокати отримали змогу вільно укладати угоди з клієнтами в межах, визначених цивільним законодавством про договір заробітної плати [8, с. 245].

Із введенням Дисциплінарного статуту від 01.04.1872 року дисциплінарні повноваження, що спочатку належали судам, були остаточно передані адвокатським палатам. Однак Австрійське цивільне уложення 1811 року, як і раніше, дозволяло судам накладати на адвоката штраф за проступки, вчинені під час слухання справи. Цікавим є той факт, що створення незалежних адвокатських палат дало адвокатам можливість уникнути нагляду і дисциплінарної влади Апеляційного суду, якому вони раніше організаційно підпорядковувалися. Дисциплінарний статут передбачав створення при кожній палаті адвокатів Дисциплінарної ради, яку обирали всі адвокати палати строком на три роки. Дисциплінарне провадження щодо адвоката починалося з попереднього розслідування. Дисциплінарний статут містив закритий перелік дисциплінарних стягнень для адвокатів: догана, штраф до 300 крон (пізніше до 600 крон), тимчасове відсторонення від посади на строк до одного року (для претендентів – подовження терміну практики на такий самий строк) і виключення зі списку адвокатів. У виключеного була можливість подати заявку на повторне включення до списку через три роки [11, с. 130-131]. Справи палат адвокатів велися президентом, його заступниками і комітетом як виборними посадовими особами з урахуванням рішень, ухвалених членами палати на пленарних засіданнях. Загалом тією мірою, якою питання, віднесені Конституцією до компетенції уряду, передавались для виконання палатам адвокатів (наприклад, дисциплінарна юрисдикція), вони діяли як органи влади.

Висновок. Підсумовуючи вищесказане, слід зазначити, що, палати адвокатів представляли собою корпорації на основі публічного права, які створювались місцевими адвокатами. Перша палата – Віденська була заснована в 1859 році. На українських територіях першою палатою адвокатів стала – Львівська, заснована в 1863 році. У 1868 році була заснована Буковинська палата адвокатів, а до 1890 року палати адвокатів були створені в усіх великих містах, розташованих на українських територіях, що входили до складу Австро-Угорської імперії. Палати адвокатів на українських територіях відіграли важливу роль

у підтримці професійних стандартів та етичних норм, захищали своїх членів від переслідувань, необґрунтованих обмежень і посягань, забезпечили правничу допомогу для всіх, хто її потребував, кооперувалися з урядом та іншими державними інституціями для досягнення цілей правосуддя та суспільного інтересу. Національно-державні ідеали, що сформувалися в українських правників у процесі їхньої участі в суспільному житті та адвокатській практиці, чітко відбилися на їхній політичній діяльності. Обґрунтування сутності понять «держава», «нація», «народ», «національне самовизначення» завжди належали до концептуальних питань науково-публіцистичної діяльності українських адвокатів, які доклали значних зусиль у боротьбі за права і свободи українського народу в період його підданства Австрії та Австро-Угорщині [10, с. 19].

Отже, у період перебування українських територій під управлінням австрійських монархів адвокатська діяльність на ній регулювалася відповідно до австрійського законодавства, забезпечуючи собою чітку нормативно-правову основу функціонування інституту адвокатури. Австрійські правові акти визначали умови вступу до адвокатури, обов'язки адвокатів та притягнення їх до відповідальності, сприяючи формуванню високих стандартів щодо особи адвоката. Жорсткий відбір претендентів не лише забезпечував надання адвокатами якісних послуг, а й сприяв посиленню в суспільстві авторитету адвокатури, підвищував довіру до неї як до інституту, що виконує особливу соціальну функцію, відстоюючи права та інтереси громадян. Як наслідок, адвокатура того часу поступово завойовувала суспільне визнання, стаючи важливим чинником правового життя країни і значущою суспільною силою.

Адвокатура сприяла розвитку громадянського суспільства. Інститут зміцнив засади законності та правопорядку, створив умови для більш усвідомленої взаємодії громадян із імперською правовою системою. Роль адвоката виходила далеко за рамки традиційного заступництва в суді: адвокати надавали юридичні консультації, сприяли врегулюванню правових правочинів, роз'яснювали громадянам їхні права та можливості в контексті чинного законодавства. Таким чином, адвокати сприяли поширенню правових знань і формуванню правосвідомості в суспільстві. Загалом адвокатська діяльність за часів австрійського панування стала фундаментом для дотримання прав і свобод українців – підданих Імперії, зміцнила на українських територіях рівень суспільної довіри до правових інституцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Святоцька В.О. Інститут адвокатури України: становлення та розвиток: дис. ... канд. наук: 12.00.01. Львів, 2010. 191 с.

2. Статут Великого княжества Литовського 1529 года. Мн., 1960. 254 с.
3. Другий Статут Великого князівства Литовського 1566 року. URL: <http://litopys.org.ua/statut2/st1566.htm> (дата звернення: 10.11.2024).
4. Третій Статут Великого князівства Литовського 1588 року. URL: <http://starbel.by/statut/statut1588.htm> (дата звернення: 10.11.2024).
5. Голодняк М.В. Генеза розвитку інституту адвокатури на українських територіях в середньовіччі та за часи імперій. *Економіка, фінанси, право*, 2023. № 2. С. 10–16.
6. Кульчицький В.С., Настюк М.І., Тищик Б.Й. Історія держави і права України. Львів: Світ, 1996. 289 с.
7. Gumpłowicz L. Das osterreichische Staatsrecht (Verrfassungs – und Verwaltungsrecht). Ein Lehr – und Handbuch. Wien, 1907. 684 s.
8. Никифорак М.В. Державний лад і право на Буковині в 1774–1918 рр.: дис. д-ра юрид. наук: 12.00.01. Чернівці, 2004. 419 с.
9. Kuebl F., Ströher D. Geschichte der österreichischen Advokatur. Wien: Österreichischer Rechtsanwaltskammertag, 1981. 220 s.
10. Бойчук А.Ю. Інститут адвокатури на західноукраїнських землях другої половини ХІХ – початку ХХ століття (на матеріалах Галичини): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2011. 20 с.
11. Głowackyj I. Z historii Izby Adwokackiej we Lwowie. *Palestra*, 2006. Tom 51. Numer 11-12. S. 130–132.
12. Стрілецька О.В., Габрелян А.Ю. Реалізація принципу змагальності в ході проведення досудового розслідування. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*, 2024. Випуск 81(1). С. 168 – 179.
13. Стрілецька О.В., Габрелян А.Ю. Реалізація принципу змагальності під час судового розгляду. *Аналітично-порівняльне правознавство*, 2024. Випуск 2. С. 719–731.
14. Стрілецька О.В., Габрелян А.Ю. Організаційні проблеми реалізації принципу змагальності у кримінальному процесі. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*, 2024. № 1. С. 328–340.
15. Стрілецька О.В., Габрелян А.Ю. Реалізація принципу змагальності в кримінальному процесі країн романо-германської правової сім'ї. *VI Міжнародна науково-теоретична конференція «Традиційні та інноваційні підходи до наукових досліджень» (08.03.2024; м. Вінниця, Україна)*, 2024. С. 64–70.
16. Чепель О.В., Габрелян А.Ю. Адвокат свідка: проблематика правового статусу. *Science of XXI century: development, main theories and achievements: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the V International Scientific and Theoretical Conference (January 26, 2024)*. Helsinki, Republic of Finland: International Center of Scientific Research, 2024. С. 131–136.